

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, доцента Шкіль Світлани Олександрівни на дисертацію Висоцької Тамари Михайлівни «Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 031 – релігієзнавство

Тема, яку в 2018 році Тамара Висоцька отримала для власного дисертаційного дослідження, внаслідок наступних історичних подій набула значення над-актуальної теми. За ці два роки в Україні постала визнана Вселенським патріархатом автокефальна помісна церква, поява якої радикально змінила релігійну сферу України. Ми вважаємо, що корені сьогоденної ситуації сягають 2014-го року, коли на майдані Київський патріархат став провідною духовною силою поруч із українськими греко-католиками. Саме тоді було закладено основи сучасного впливу на суспільство та політику тієї церкви, яка сьогодні іменується Православна Церква України. І зробили це не лише ієрархи, але й прості священники. Потім цей вплив було підтверджено діяльністю капеланів та волонтерів під час війни. Але дисертантка також показує, що корені такого впливу сягають часів попередньої революції на майдані, сягають боротьби за незалежність у кінці 1980-х і початку 1990-х років. Більше того, джерела такого впливу знаходяться у історичних процесах минулих національних змагань, у історії України та Русі. Дослідження написане не лише на гостро актуальну тематику, але й має велике теоретичні і практичне значення. Реабілітація Константинопольською патріархією єпископату УПЦ КП та УАПЦ, об'єднавчий собор, отримання Томосу від Константинопольського патріарха Варфоломія (і всієї Константинопольської патріархії як справжньої Церкви-Матері) стали подіями, що змінили історію. Дисертація враховує передумови цих подій та прослідковує їх важливі наслідки. Важливо, що дисертантка не соромиться

писати про численні кризові явища у церковному середовищі, у політикумі, у державно-церковних стосунках. Така чесність стає запорукою можливості досягнення новизни, переходу від описів та зібрання матеріалів до аналізу та систематичного дослідження.

Українська ситуація має власні особливості через те, що існують два вектори розвитку православ'я: проукраїнський та проросійський. І ці два вектори сьогодні є можливими, бо спадок минулого впливає на сьогодення. Але ці два вектори є реальними, оскільки проросійському православ'ю, яке до 1988 року повністю домінувало, не вдалося придушити проукраїнський вектор розвитку православ'я в Україні. Дисертантка показує, що поява громад, що приєднувалися до автокефального руху була переважно спробою вберегти громади від переходу до УГКЦ. Також мав місце вплив прикладу діаспори, вплив автокефальних змагань попередніх поколінь. В результаті втримати всі православні парафії у межах єдиної юрисдикції не вдалося навіть після надання рівно 30 років тому назад УПЦ грамоти про самостійність з невизначеним статусом.

Дисертація досліджує два взаємопов'язані процеси, що тривали протягом значного історичного часу та мали безліч трансформацій. Перший процес – це формальні змагання за самостійність українського православ'я, за визнання цієї самостійності, за об'єднання усіх православних навколо ідеї самостійності. Другий процес – це формування тієї ідентичності ПЦУ, яку вона має після набуття нею визнання з боку Константинопольського патріархату. Слід відразу сказати, що підставами для автокефалії є самостійне державне існування певної православної нації, а не наявність у неї особливої форми православної ідентичності. Наприклад, сучасне православ'я на території Білорусі нічим принципово не відрізняється від російського, повторює риси ліберального різновиду російської православної ідентичності. Але білоруське православ'я має право на автокефалію, і більше того – згідно з буквою канонів повинно бути автокефальним за своїм статусом. У випадку України маємо київське християнство як певний тип «відкритого

православ'я». Все це є загальна нефундаменталістична ідентичність сучасного православ'я, характерна для більшості помісних церков, але виражена в Україні з певними національними та культурними особливостями. Тамара Михайлівна Висоцька детально аналізує особливості українського типу відкритого православ'я, досліджує у відповідному підрозділі його безпосередні джерела та у всьому дисертаційному дослідженні показує історичні джерела. Все це складає внутрішній нерв дослідження, який надає дисертації новизни, оригінальності. Тобто не лише сам факт, що це перша дисертація про автокефалізацію українського православ'я після Томосу робить це дослідження унікальним, але і прекрасна робота щодо виявлення особливостей внутрішньої ідентичності ПЦУ. Навіть якби це була п'ята чи десята релігієзнавча робота після отримання ПЦУ Томосу про автокефалію, все одно ця робота відбувалася б та мала б власну новизну саме завдяки увазі до деталей формального становлення автокефального українського православ'я та дослідженню особливостей «відкритого православ'я» як його змісту. Тим більше велике значення має перша така дисертація після отримання Томосу. Також привертає увагу долучення великої кількості джерел, і у тексті відчувається експертне володіння інформацією, яка у цих джерелах міститься. При цьому існують два типи експертного бачення, які Тамара Михайлівна виявляє у своєму тексті. Перше бачення – це концентрація на сучасних реаліях українського православ'я, вселенського православ'я, християнства взагалі. Друге бачення – це постійне повернення до кінця 1980-х та початку 1990-х років як моментів, коли були задані основні параметри сучасної ситуації у релігійній сфері України. За обох дослідницьких перспектив Тамара Михайлівна виявляє енциклопедичні знання, гострий аналітичний розум, вміння бачити неочевидне.

Кожен розділ дисертації є прикладом глибокого аналізу, завдяки якому не лише підтверджуються пункти новизни та висновки, але й надається енциклопедично повна картина автокефалізації як церковного процесу, пов'язаного з процесами державними та суспільно-національними. В

результаті повністю виявлено особливості розвитку українського православ'я у зв'язку з його автокефалізацією та визнанням автокефальної Православної Церкви України. Достатньо повно проаналізовано особливості процесу конституювання визнаної автокефалії українського православ'я та їх вплив на релігійну та соціально-політичну сфери України. Останнє зроблене також і у зв'язку із зворотними впливами суспільства та держави на церковну сферу. У дисертації проаналізовано оцінки впливу особливостей розвитку українського православ'я на суспільно-політичну дійсність в сучасному релігієзнавстві. Виявлено особливості історичних трансформацій українського православ'я у контексті європейського духовно-релігійного простору. Проаналізовано процеси автокефалізації українського православ'я кінця ХХ – початку ХХІ століття. Виявлено особливості процесу конституювання Православної Церкви України як визнаної автокефалії та вплив цього процесу на релігійно-церковне життя в Україні. Досліджено сукупність джерел «відкритого православ'я». Виявлено особливості «відкритого православ'я» як основи ідентичності Православної Церкви України. Проаналізовано проект оновлення «відкритого православ'я», запропонований для Православної Церкви України ініціативною групою мирян і священників. Досліджено специфічні риси теології суспільного та міжцерковного примирення у риторичній Православної Церкви України. Проаналізовано можливості конституювання загальної єдності православних в Україні на основі автокефального статусу українського православ'я. Особливо актуальним, практично значущим та аналітично вивіреними є останні два розділи, де розглядається «відкрите православ'я» та перспективи поєднання всіх православних України. Все це унікальні розділи, хід думок у яких показує наявність в Україні зрілого релігієзнавця з незвичайною проникністю думки. Попередні чотири розділи виконані вповні, але два останні – більше, ніж можливо було б передбачити навіть у найоптимістичніших прогнозах.

Великі чесноти дисертації породили у нас також і ряд запитань.

1. Якщо вся Православна Церква України має ідентичність відкритого православ'я і завдяки цьому долає залишки авторитарного стилю у власному внутрішньому житті, то постає питання: чи дійсно в Православній Церкві України зовсім немає православних фундаменталістів, які так розповсюджені в Українській Православній Церкві у єдності з Московським патріархатом? Якщо їх немає, то чим пояснити такий феномен? Якщо вони є, то який саме вплив на Православну Церкву України вони мають?

2. Якщо сучасна ідентичність Православної Церкви України та Української Греко-Католицької Церкви є прикладами відкритого християнства, то якими все-таки є перспективи не лише співпраці, а й поєднання цих юрисдикцій у межах київського християнства як особливого різновиду відкритого християнства? Це питання турбує багатьох, на ньому спекулюють критики Православної Церкви України та Української Греко-Католицької Церкви, хотілося б почути від дисертантки аналітичну оцінку.

3. Дисертація могла б значно виграти, якби були показані особливості сьогоденного бачення російської православної ідеології, яка проповідується офіційними речниками Руської Православної Церкви. Адже на початку сьогоденної війни ще проповідувалася ідеологія «русміра». Але з 2015 року офіційні речники, навіть на перемовинах із Вселенським патріархом та папою Римським, заявляють, що українці – це частина російського народу, частина «русскіх», і що саме існування України як самостійної держави позбавлене сенсу, оскільки українці – це російський субетнос, Україна – явище тимчасове та скоро Україна приєднається до Росії. Всі ці імперіалістичні ідеї змінюють ставлення Вселенської патріархії та інших помісних церков до української проблематики, спонукають їх до дій, і це необхідно було б детальніше проаналізувати.

4. Усі шість розділів дисертації є логічно побудованими, продуманими, але у тексті цих розділів зустрічаються деякі повтори, яких можна було б уникнути.

5. Більш детальної уваги заслуговує той факт, що міжправославний конфлікт сприяє переходу вірних до інших християнських організацій. Звичайно, це добре, що в Україні розвивається греко-католицизм, протестантизм, інші релігійні течії. Але в принципі чи відбувається рефлексія серед православних щодо відтоку вірних через дискредитацію православ'я завдяки конфлікту? При розгляді ситуації в кінці 1980-х деякі роздуми щодо цієї тематики у дисертації наявні, але хотілося б почути про сучасний стан. Також важливо, що деякі православні, які розчаровані чварами, взагалі стають атеїстами. Як речники Православної Церкви України ставляться до такої ситуації?

6. Чи проявляється християнський гуманізм, який властивий українському відкритому православ'ю під час сьогоденної пандемії? Якщо так, то у яких формах? Якщо ні, то чому немає таких проявів?

7. На річницю інтронізації митрополита Епіфанія були створені Митрополичий фонд та Фонд імені Мазепи для підтримки церковної соціальної активності. За місяці, що минули чи існують якісь видимі результати діяльності цих фондів?

8. Важливим є питання про те наскільки відкрите православ'я могло б стати фактором для зростання підтримки Православної Церкви України з боку інших помісних церков, якби воно знаходило більший прояв у науковій, освітній, просвітницькій, соціальній діяльності?

9. На Всеправославному соборі 2016 року було прийнято рішення про періодичне скликання таких всеправославних соборів у майбутньому. Наскільки реальними є перспективи наступного всеправославного собору за участю Православної Церкви України?

10. Якими є прояви відкритого православ'я в сучасній Українській Православній Церкві у єдності з Московським патріархатом та якими є перспективи сьогоденного розвитку цих проявів?

Уважне вивчення дисертації та публікацій авторки дослідження дозволяє зробити висновок про те, що мета і завдання роботи виконанні, наукова

новизна досягнута і всебічно обґрунтована. Дисертаційне дослідження має значний евристичний потенціал та може бути використане у подальшому в науці як самою авторкою, так і іншими науковцями. Матеріали дисертації були широко апробовані на численних авторитетних конференціях. Дисертація має велике теоретичне і практичне значення для українського релігієзнавства, а матеріали останнього розділу мають бути обов'язково оприлюднені у зарубіжних релігієзнавчих журналах англійською мовою через їх високу цінність та актуальність. Останнім часом у англійській науковій пресі з'явилося багато заангажованих публікацій про українське православ'я авторства російських дослідників, і необхідним є обов'язкове опублікування, особливо матеріалів четвертого, п'ятого і шостого розділів.

Все вищесказане дозволяє зробити загальний висновок, що дисертаційне дослідження **Висоцької Тамари Михайлівни «Автокефалія православних як чинник змін в релігійно-церковному та суспільно-політичному житті України»** є самостійним, логічно завершеним науковим дослідженням актуальної для релігієзнавства проблемами, є виконаним на належному науково-теоретичному рівні та має велике практичне значення. За своєю актуальністю, новизною і змістом дисертація повністю відповідає вимогам «Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167, та «Вимогам до оформлення дисертації», затвердженим наказом МОН України від 12.01.2017 № 40, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 031 – релігієзнавство.

Офіційний опонент,

доктор філософських наук, доцент,

професор кафедри філософії

Національного університету біоресурсів

і природокористування України

ПІС ЗАСВІДЧУЮ
начальник відділу кадрів
М.В. Михайліченко

С. О. Шкіль